

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MAHKEMELERİN ISLAHINA DAİR HAZIRLANAN LAYİHALAR VE İSİMSİZ BİR LAYİHA ÖRNEĞİ¹

THE REPORTS PREPARED REGARDIN THE REFORMING COURTS IN THE TIME OF ABDULHAMID II AND AN UNTITLED REPORT CASE

ЗАКОНОПРОЕКТЫ С ЦЕЛЮ РЕФОРМИРОВАНИЯ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ АБДУЛХАМИДА II-ГО И ОДИН НЕИЗВЕСТНЫЙ ЗАКОНОПРОЕКТ

Kemal SAYLAN*

ÖZ

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarında olduğu gibi mahkemelerde de önemli yenilikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat'tan önce şeriat mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri olmak üzere üç çeşit olan mahkeme türü Tanzimat döneminde ticaret ve nizamiye mahkemelerinin açılmasıyla birlikte çeşitliliğini artırmıştır. Tanzimat'la birlikte yaşanmaya başlayan bu değişim ve yeniden yapılanma süreci mahkemelerin işleyişinde bazı sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Devlet adamları ise yaşanan sıkıntıları tespit ederek bunlara çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bunun için bazen padişah bazen Adliye Nezareti uygulamada yaşanan sorunları tespit edebilmek amacıyla uzmanlar görevlendirmiştir. Bazen de yargının içinde bulunan kişiler herhangi bir görevlendirme yapılmadan mahkemelerin durumlarıyla ilgili tespitlerde bulunmuş ve bunları layiha halinde ilgili makamlara takdim etmişlerdir.

II. Abdülhamid döneminde devletin diğer kurumlarında olduğu gibi mahkemelerle ilgili layihalar da hazırlanmıştır. Bu çalışmada tespit edebildiğimiz 6 adet layihanın 5 tanesinin muhteva açısından tanıtımı yapılmış, mahkemelerdeki sorunları göstermesi açısından 1 tanesi de sadeleştirilerek verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, layiha, mahkeme, Tanzimat, padişah.

ABSTRACT

Important innovations and reforms had been carried out in courts like other many institutions of the Ottoman Empire in Tanzimat Period. Before Tanzimat period, there were three kinds of courts namely sharia courts, minorities (cemaat) courts and consular courts. During the Tanzimat period, trade and nizamiye courts were also added and the types of courts were increased. Some problems were experienced in the function of these courts due to change and reconstruction with the Tanzimat period. Politicians determined the problems and find solutions. Sometimes the Sultan, sometimes ministry of justice assigned experts to determine the problems. Sometimes the personnel in the court house determined the problems about courts being assigned and they presented the results to the related offices as reports.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.

*

During the time of Abdulhamid II, reports were prepared about courts of justice like other many government institutions. In this study, 5 of the detected 6 reports were introduced with respect to there and 1 of the reports were simplified and presented in order to show the problems of the courts.

Key Words: Abdulhamid II, report, court of justice, Sultan, Tanzimat.

АННОТАЦИЯ

Во время танзимата были введены много инновации и нормативные акты во всех учреждениях Османской империи, в том числе и в судебную систему. До танзимата действовали три вида судебной системы: шариатские, общественные и консульские. Во время танзимата к ним были добавлены торговые и трибунальные. Такие изменения привлекли за собой некоторые затруднения при работе судов. Госслужащие искали пути для разрешения подобных случаев. В связи с этим, порой падишах, порой министерство юстиции для установления возникших трудностей назначали и отправляли на местах экспертов. Иногда, люди, работавшие в судебной системе, сами определяли положение государственной судебной системы и представляли свои проекты в соответствующие органы.

В период правления Абдулхамида II – го, как во всех государственных органах, так и судебной системе были разработаны разные проекты. В данной статье рассматриваются шесть таких законопроектов. Из них пять представлены с точки зрения содержания, а один – с проблемами в судебной системе.

Ключевые слова: Абдулхамида II, законопроект, суд, танзимат, падишах.

Giriş

Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nde şeriat mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri olmak üzere 3 tür mahkeme bulunmaktaydı (Aydın 1999: 432). Şeriat mahkemeleri, Müslüman halk arasında çıkan her türlü anlaşmazlıklara, cemaat mahkemeleri gayrimüslim azınlıkların ahval-i şahsiyyeleriyle ilgili davalara, konsolosluk mahkemeleri de kapitülasyonlardan yararlanan yabancı uyruklu kişiler arasında çıkan anlaşmazlıklara bakmaktaydı (Tahiroğlu 1985: 595).

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla hukuk devleti ilkesi ortaya çıkınca adalet alanında reform yapılması kesin bir ihtiyaç halini aldı. Tanzimat fermanında Osmanlı tebaasının din ve mezhep farkı gözetilmeden can, mal, ırz ve namus gibi tabii haklarının kanun teminatı altına alacağı, İslahat Fermanı'nda Müslümanlarla Gayrimüslimler arasındaki davaların karma divanlarda görüleceği belirtilmişti (Tahiroğlu 1985: 596). Belirtilen ilkeler doğrultusunda Osmanlı tebaası arasında din ve mezhep farkı gözetilmeden bütün herkesi kapsayacak bir hukuk sistemi oluşturmak için kanunlar çıkarılmaya başlandı. İlk olarak Tanzimat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre sonra 3 Mayıs 1840'da tüm Osmanlı toplumunu kapsayan genel bir ceza kanunu yayınlandı (Taner 1999: 226-227). Toplumun bütün kesimlerini kapsayan bu kanunnameyi kanunlaştırma çabaları devam etti. Arazi Kanunnamesi ve Ticaret-i Berriye Kanunu gibi kanunlar ve çok sayıda nizamname yayınlandı. Yapılan kanun ve nizamnameleri yorumlayıp uygulayabilecek mahkemeler bulunmuyordu. Genel nitelikli tek bir mahkeme vardı o da şer'iyeye mahkemeleri idi (Bingöl 1999: 534). İslam hukuku ilkelerini uygulamakta olan bu mahkemelerin yeni kanunları tam

anlamıyla yorumlaması beklenemezdi. Bu nedenle devlet yeni bir kazai örgüte ihtiyaç duydu (Onar 1985: 581).

Bu alandaki ilk düzenleme Avrupalı tüccarlar ile Osmanlı tüccarları arasındaki ticari anlaşmazlıkların çözümünde karşılaşılan güçlükler karşısında çözüme kavuşturmak adına İstanbul'da Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak bir ticaret meclisinin kurulması şeklinde oldu (Akyıldız 1993: 130). 1847 ve 1848'te hazırlanan iki ayrı nizamname ile bu meclis, Müslüman, Gayrimüslim ve yabancılardan oluşan karma ticaret mahkemesi haline getirildi. 1862'de çıkarılan Ticaret Muhakemeleri Usulü Kanunu ve 1864'de çıkarılan Deniz Ticaret kanunu ile de bu konuda yeni adımlar atıldı (Tahiroğlu 1985: 595).

1865 yılında nizamname yayınlanarak çıkarılarak ticaret mahkemelerinden başka her kaza merkezinde bir "Deavi Meclisi", her sancak merkezinde biri hukuk, öteki ceza işlerine bakmak üzere "Meclis-i Temyiz-Hukuk" ve "Meclis-i Cinayet", bu mahkemelerin yükseği olarak da her vilayet merkezlerinde bir "Meclis-i Temyiz-i Hukuk" ve "Meclis-i Kebir-i Cinayet" adlarıyla istinaf mahkemeleri oluşturuldu (Belgesay 1999: 215). Bu şekilde görev alanları oldukça sınırlı da olsa "Nizamiye Mahkemeleri" kurulmuş oldu (Tahiroğlu 1985: 597).

Nizamiye mahkemeleri 1868 senesinde düzenlendi. Buna göre; her nahiyede imam veya papaz başkanlığında en az 3, en çok 12 üyeden oluşan "İhtiyar Meclisi" sulh mahkemesi görevi yapacaktı. Kazalarda; kadının başkanlığında 3 Müslüman, 3 Gayrimüslim üyeden oluşan "Meclis-i Deavi" kuruldu. Sancaklarda başkanı hâkim olan, 3 Müslüman ve 3 Gayrimüslim üyeden oluşan, bir üyesi de devlet tarafından atanan "Meclis-i Temyiz" oluşturuldu. Bütün bu mahkemelerde kadı ve devlet temsilcileri dışındaki üyelerin bölge halkı tarafından 2 yıl için seçilmesi usulü getirildi (Tahiroğlu 1985: 598). Yine aynı tarihte adli yargının en üst mercii olarak Divan-ı Ahkam-ı Adliye, idari yargının en üst mercii olarak da Şura-yı Devlet oluşturuldu (Okandan 1999: 121-122). 1870 senesinde nezaret-i deavi adliye nezareti adını aldı. 1878'e ise hakim ve savcı yetiştirmek üzere mekteb-i hukuk açıldı (Ünal 1999: 84). 1879 yılında hem adliye teşkilatında hem de muhakeme usullerine dair geniş reformlar yapılarak mahkemelere yeni bir şekil verildi. Böylece, Fransız mahkemeleri örnek alınarak mevcut yapının eksikleri giderilmeye çalışıldı (Ekinci 2010: 104).

Yapılan bu düzenlemelerle Osmanlı Devleti'ndeki mahkeme sayıları artmış oldu. Bir tarafta şer'îye mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri varlıklarını devam ettiren yeni açılan nizamiye mahkemeleriyle birlikte yargıda çeşitlilik yaşanmaya başladı. Bu durum bir yargı karmaşasının ortaya çıkmasını beraberinde getirdi (Aydın, 1999: 434).

Bu düzenlemeler yapılırken mahkemelerin işleyişinde yaşanan sıkıntılar ise layihalara konu oldu. Devletin diğer kurumlarında olduğu gibi mahkemelerle ilgili de gerek görevlendirilen devlet adamları, gerekse yargı sisteminin içinde bulunan müfettişler ve hakimler tarafından padişaha ve Adliye Nezareti'ne rapor verildi. Bu çalışma, II. Abdülhamid döneminde mahkemelerin ıslahına dair hazırlanan layihaları konu edinmektedir. Osmanlı Devleti'nde mahkemelerle ilgili yazılmış çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Yaptığımız literatür taramasında bunların hiçbirinin layihalar merkezinde yapılmış çalışmalar olmadığını tespit ettik. Layihaları merkeze alarak yaptığımız bu çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Osmanlı mahkemeleri hakkında bilgi verilmekte, ikinci bölümünde II. Abdülhamid döneminde mahkemelerle ilgili hazırlanan layihaların içeriklerine değinilmektedir. Üçüncü bölümünde isimsiz bir

layiha günümüz diline çevrilerek verilmiştir. Sonuç bölümünde ise bu çalışmaya konu olan layihaların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Mahkemelerin İslahına Dair Hazırlanan Layihalar

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnife giren ve araştırmacıların hizmetine sunulmuş vaziyette II. Abdülhamid döneminde mahkemelerle ilgili hazırlanmış çok sayıda layiha bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı doğrudan ülke genelindeki mahkemelerin ıslahı hakkındadır. Bir kısmı bazı bölgelerdeki mahkemelerde yapılan düzenlemelerle ilgilidir.² Bir kısmı da başka bir kurumlarla birlikte mahkemelerin ıslahına değinmektedir.³ Çalışmamızın esasını ülke genelinde faaliyet gösteren mahkemelerin genel olarak ıslahına dair hazırlanan layihalar oluşturmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmada memleket dahilinde doğrudan mahkemelerin ıslahıyla ilgili hazırlanan 5 adet layihaya ulaştık.⁴ Bunlardan 4'ü Yıldız Esas Evrakı (Y. EE) fonunda, 1'i Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Ve Journaller (Y..PRK.AZJ) fonunda yer almaktadır. 11 Kasım 1882 tarih 6/9 dosya nolu Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller fonunda yer alan Ragıp imzalı layiha adliye teşkilatı ile mahkemelerin vazifelerinin bekası hakkındadır. 21 Aralık 1896 tarih ve 132/36 dosya nolu Yıldız Esas Evrakı fonunda yer alan layiha mahkemeler hakkında olup Şakir Paşa tarafından Adliye ve Dâhiye Nezareti'ne sunulmuştur. 9 Mart 1896 tarih 11/9 dosya nolu Yıldız Esas Evrakında yer alan isimsiz layiha mahkemelerle adliye dairelerinin ıslahıyla ilgilidir. 19 Kasım 1908 tarihli 171/35 dosya nolu Hususi İradeler fonunda yer alan layiha ise Abdullah imzalı olup şer'îye mahkemelerin ıslahın dair bazı ifade ve mütalaaları ihtiva etmektedir. 3 Ağustos 1909 tarih ve 43/195 dosya nolu Yıldız Esas Evrakında yer alan layiha mahkemelerin ıslahı hakkında olup Saffet Paşa'ya sunulmuştur. Yine aynı tarihli olup 84/134 dosya nolu Yıldız Esas Evrakı fonunda bulunan layiha da mahkemelerin tarihçesi ve ıslahıyla ilgilidir. Bu layihaların değindikleri konular ve içerikleri şöyledir:

84/134 Nolu Layiha: Yıldız Esas Evrakı fonuna kayıtlı 84/134 nolu layiha toplam 7 sayfadır. Layihanın girişinde Tanzimat Dönemi'nde mahkemelerle ilgili yapılan düzenlemelerden bahsedilmektedir. Bu bölümde Tanzimat'ın ilanından sonra hukuk

² Girit'teki mahkemelerin ıslahıyla ilgili 2 adet layiha bulunmaktadır. Biri Yıldız esas evrakında kayıtlı Y. EE. fonunda yer alan 06 B 1308 tarih ve 114/73 nolu Girit mahkemelerine dair Girit Vali Vekili Cevad Paşa'nın layihası, diğeri İradeler evrakında kayıtlı İ. MTZ. GR. fonunda yer alan 15 C 1309 tarih ve 26/969 nolu Girid nizamiye mahkemelerinin ıslahına dair düzenleme nizamname layihasıdır.

³ Bu şekilde 2 adet layihanın olduğunu tespit edebildik. Birincisi; Anadolu'daki teftişin ardından Şakir Paşa'nın Mabeyn ve Sadarete ıslahata dair yazdığı layihadır. Bu layihada sanat mektepleri ve ibtidai mektepler; kara ve suyolları, demiryolları olmamasından Amerika'nın ziraat mahsullerimize rekabeti; varidatın tezyidi, bakayanın tahsili, aşarın, ağnam, akar vergilerinin ve bedel-i askeri vergisinin ıslahı, Ziraat Bankası'nın bu işlerde rol oynaması, istibdal efradına verilen kopanlar; nüfus tahriri, idari teşkilatın ıslahı, memurların suiistimalleri, jandarmalarla mahalli idare amirlerinin münasebetleri; Hamidiye Süvari Alayları Nizamiye ve Redif zabitleri ve zabitelerin ticaret ve ziraatla uğraşmaları, ordunun mali durumu, vakıfların ıslahı; Madenlerin taharri ettirilerek işletilmesi, ormanların korunması ve ziraat ve hayvancılığa verilmesi gereken teşviklerin yanı sıra Adliye Mahkemelerin tadil ve ıslahıyla ilgili değerlendirmeler bulunmaktadır. (BOA, Y. EE, 132/40); ikincisi Kastamonu Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi Ali Rıza Bey tarafından kaleme alınan umur-ı idari, adliye ve maarife dairdir. (BOA, DH.TMIK.S, 8/79).

⁴ Belirtilen bu sayı araştırma yaptığımız tarih itibarıyla tasnife açılmış ve araştırmacıların hizmetine sunulmuş layihaları kapsamaktadır.

davalarının kanuni ve nizami olarak yürütülmesi için gerekenlerin tespit edildiği ve buna göre düzenlemeler yapıldığı ifade edilmektedir. Bunun için mülki idarede memleket meclisleri oluşturularak bu meclislere hem idari işlerin hem de hukuki işlerin yürütülmesi görevinin verildiği belirtilmektedir. Ticaret davalarının yürütülmesi için ticaret mahkemelerinin oluşturulduğu, burada görülen davaların temyiz mahkemesi olarak İstanbul'da divan-ı istinafin kurulduğu vurgulanmaktadır. Ceza davalarının yürütülmesi için ise cinayet meclisleri adıyla geçici mahkemelerin kurulduğundan bahsedilmektedir. Nizamiye adıyla ifade edilen bu mahkemelerin bir düzene sokulması için bir nizamname hazırlandığı ve hazırlanan bu nizamnamenin Şura-yı Devlet'e sunulduğu söylenmektedir.

Layihanın ikinci bölümünde bu nizamname üzerinde mütalaalarda bulunulacağı belirtilmektedir. Hazırlanan nizamnamede nahiye ve köylerde her sınıf halk için birer ihtiyar meclisi, kaza merkezlerinde birer deavi meclisi, sancaklarda temyiz-i hukuk meclisi, vilayet merkezlerinde ise yine temyiz-i hukuk divanı adlarıyla meclislerin oluşturulduğu anlatılmaktadır. Nahiye ve köylerde oluşturulan ihtiyat meclislerine nahiye ve köylerde sulh yoluyla bitebilecek davaları yürütme yetkisinin verildiği, ancak ihtiyar meclislerinin Fransa'daki benzerlerinin sahip olduğu yetkilere haiz olmadıkları için davaların görülmesinde yeterli olamadıkları belirtilmektedir.

Daha sonraki bölümde nizamiye mahkemelerin dereceleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu konuda kazalardaki dava meclislerinin birinci derece sayıldığı, liva ve merkezlerdeki mahkemelerle birlikte üç dereceli nizamiye mahkemelerinin olduğu, divan-ı ahkâm-ı adliyenin de bu mahkemelerin en üstü olarak dördüncü derecede yer aldığı belirtilmektedir. Durum tespiti yapıldıktan sonra bu mahkemelerin iyi bir şekilde işleyebilmesi için Avrupa mahkemelerinin uyduğu kurallara uyulması, daha önce Girit adasındaki mahkemelerle ilgili yapılan düzenlemelerin aynen bu mahkemelere uygulanması gerektiği yönünde tavsiyede bulunmaktadır. Daha sonra köy ve nahiyelerdeki ihtiyar meclislerinin, kazalardaki deavi meclislerinin, livalardaki temyiz meclislerinin ve vilayetlerdeki temyiz divanlarının hangi davalara bakmaları gerektiği anlatılmaktadır. Halkın mağduriyet yaşamaması için de bu mahkemelerin görev ve yetki alanlarının iyi çizilmesi gerektiği belirtilmektedir. Son olarak da kaza meclislerinin karar verecekleri davaların genel olarak kabil-i istinaf olması gerektiği ancak bütün davaların istinafa tabi tutulmasının karışıklık ve sorunlara yol açabileceği ifade edilmektedir.

Layihada Tanzimat'tan sonra kurulan ticaret mahkemeleri ve nizamiye mahkemelerinin kuruluş süreçleri hakkında da bilgi verilmektedir. Bu süreçler hakkında bilgi verildikten sonra taşrada oluşturulan hukuk ve ceza mahkemelerinin ayrılması, bu mahkemelerin görev ve yetkilerinin belirlenmesi, hukuki ve idari işlerin birbirinden ayrılmasıyla ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Devamında ise nizamiye mahkemelerinin derecelerine göre düzenlenmesi ve üç dereceye ayrılması gerektiği belirtilmektedir. Bu mahkemelerin üstünde ise temyiz davalarına bakan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bulunması ve bunun da dördüncü derece sayılması gerektiği ifade edilmektedir.

Mahkemelerin işleyişi konusunda ise Avrupa'daki benzerlerinden örnek alınması tavsiye edilmekte, önemsiz bazı davaların mahkemelere sevk edilmeden sulh yoluyla çözümlenerek kişilerin kazalara gitmek zorunda kalmalarının önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Layihada son olarak hangi davaların istinafa tabi tutulması gerektiği noktasında düşüncelere yer verilmektedir. Buna göre istinafa tabi tutulacak davalarla ilgili ayırım iyi yapılırsa merkezdeki dava yükünün azalacağı ve mahkeme işlerinin düzene gireceği belirtilmektedir (BOA, Y. EE, 84/134).

132/36 Nolu Layiha: Yıldız esas evrakına kayıtlı 132/36 nolu layiha toplam 8 sayfadır. Layihanın sonunda ise merkez vilayetlerde bulunan bidayet-i hukuk ve bidayet-i ceza mahkemeleri ile livalarda bulunan mehakim-i iptidaiye ve mehakim-i cezaiyede görev yapan kişilerin sayılarını gösteren bir çizelge bulunmaktadır. Layihanın giriş bölümünde mahkemelerde haksız yapılan yargılamaların çeşitli mağduriyetlere neden olabileceği bu nedenle adliye işlerinin bir düzene sokulması gerektiği ifade edilmektedir. Bunun için öncelikle vilayetlerdeki istinaf ve ceza mahkemelerinin ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Daha sonra liva merkezlerinde oluşturulan bidayet ceza mahkemelerinin vazifelerinin çok geniş olduğu, vilayet merkezlerindeki mahkemelerin yargılamalarının birbirinden farklı olduğu anlatılmaktadır. Mahkemelerin yargılamalarında meydana gelen ihmaller, hatalar ve verilen yanlış kararların temyiz sürecinin iyileştirilmemesi durumunda büyük sorunlara neden olabileceği belirtilmektedir. Bu durumun bir şahsın haksız yere hapis yatmasına ya da bir suçlunun gereğinden daha az ceza almasına neden olabileceği ifade edilmektedir. Bunların önüne geçmek için tedbirler alınması gerektiği belirtilen layihada öncelikle vilayet merkezlerindeki bidayet ceza mahkemelerinin düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Layihada ayrıca istinaf mahkemelerinin nasıl işleyeceği, heyet-i ithamiye ve tahkikat-i evveliyeye heyetleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Mahkemelerde görev yapan memurlar hakkında da bilgilerin verildiği layihada bu konuda şu tespitlere yer verilmektedir: Kaza mahkemelerindeki naibler, hukuk, ticaret, kabahat, cinayet vs. davalarda görevli olmalarının yanı sıra idari olarak da kaza idare meclislerinde aza, zabita ve icra memuru görevlerini yerine getirmektedirler. Naibler, çok çeşitli ve çok sayıda vazifeyi üzerlerinde bulundurmaktadırlar. Müstantik vekilleri ve yardımcıları yerel halktan seçilmektedir. Ancak bu göreve getirilenlerin büyük bölümü okuma-yazma bilmemektedir. Bazı müstantıklar ise istediğine men-i muhakeme, istemediğine de tevkif müzekkeresi düzenlemektedir. Bütün bunlar önemli sorunlara neden olmaktadır. Bu tespitler yapıldıktan sonra çözüm için naibin başkanlığında cinayet işleri için sorumlu ve serbest bir müstantıklık kurumuna ihtiyaç olduğu, hâkimlerin durumunun ele alınarak düzenli çalışmalarının sağlanması gerektiği belirtilmektedir.

Layihada istinaf kurumunda da sıkıntılar yaşandığı vurgulanmaktadır. Vilayet merkezlerindeki mahkemelerin liva ve kaza mahkemelerinin istinafi konumunda oldukları, kaza ve liva mahkemelerinin istinafi merkez kazasında bulunduğu için merkez kaza ahalisinin müracaat edeceği istinaf mahkemesinin kalmadığı ifade edildikten sonra bunu önlemek için gerek vilayet gerekse liva merkezlerinde birer kaza mahkemesinin oluşturulması gerektiği belirtilmektedir (BOA, Y. EE, 132/36).

6/9 Nolu Layiha: Yıldız perakende evrakı arzuhal ve jurnaller fonuna kayıtlı 6/9 nolu layiha toplam 4 sayfadır. Layihanın giriş bölümünde her devletin bekası, terakkisi ve saadeti için adaletin önemi vurgulanmakta, adalet üzerine muamele etmeyen bir devlette ne ticaretin, ne ziraatın, ne de emniyetin söz konusu olmayacağı ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu andan itibaren bu konuya itina gösterdiği, Tanzimat'ın can, mal ve ırz güvenliğini kanuni olarak güvence altına aldığı, adalet konusunda padişah Abdülhamid'in de titiz davrandığı ve eksiklikleri gidermeye çalıştığı belirtilmektedir. Bu dönemde hukuk ve icra kanunlarında düzenlemeler yapıldığı, vilayetlerde mevcut mahkemeler düzenlenirken yeni mahkemeler kurulduğu anlatılmaktadır. İdari işlerden sorumlu memurların adli işlere müdahalesinin önlenmesi, müdde-i umumiler ve yardımcıların taşrada görevlendirildiği, İstanbul'dan vilayetlerdeki mahkemeleri teftiş için müfettişler gönderildiği ve bu konuyla ilgili birçok eksikliğin giderildiği belirtilmektedir.

Bütün bunlara rağmen dâhili ve harici düşmanların adliye aleyhine bir şey bulamayınca fesat diliyle konuşmaya başladığından şikâyet edilmektedir.

Hâkim yetiştirmek için İstanbul'da bir hukuk mektebinin açıldığını belirttiği layihada buraya medreselerden öğrenci alındığı, ders veren hocaların kabiliyetli ve hukuk ilmine vakıf oldukları ifade edilmektedir. Cevdet Paşa, Nafia Nazırı Hasan Hilmi Efendi, Evkaf müfettişi Ömer Efendi, Divan-ı Temyiz azasından Settar Efendi, Ticaret Mahkemesi Reisi İsmail Bey ile ayandan Baş Müdde-i Umumi Kostaki Efendi gibi hukuk ilmine vakıf, ehliyetli ve sadık devlet adamlarının bu okulda ders verdiği vurgulanmaktadır. Bu mektepte okutulan derslerden sadece öğrencilerin değil, ulema ve memurların da içinde bulunduğu bütün erbab-ı maarifin istifade ettiği anlatılmaktadır. Layihada mektepte verilen derslerin risale-i mevkute suretiyle yayınlanması gerektiği yönünde tavsiyede de bulunulmaktadır.

Memleketin idaresini beğenmeyen yabancıların bile adalet işlerinin düzgün yürüdüğünü ifade ettiklerinin vurgulandığı layihada sefaretlar tarafından Bab-ı Ali'ye gönderilen bir takdirde adliyenin işlerinin terakki etmekte olduğunu belirttiği ve bunun için teşekkür edildiği anlatılmaktadır. Bununla birlikte bazı konsolosların ise birtakım idari memurlarla ittifak ederek adliye işlerine nüfuz etmeye çalıştığı vurgulanmaktadır. Bunun önüne geçmek için de taşra mahkemelerine ehliyetli müdde-i umumi ve yardımcılarının atanması gerektiği belirtilmektedir.

Layihada mektep mezunlarının mahkemelerdeki ihtiyacı karşılamaya yetmediğinden, taşrada bu görevi yerine getirecek kişileri seçmek ve atamakla görevli bir encümen-i intihab oluşturulduğu ifade edilerek bu encümenin görevlerinden birinin görevlerini kötüye kullananları cezalandırmak olması gerektiği belirtilmektedir. Bununla ilgili isimler verilerek bazı hukukçuların meslekten ihraç edilmesi istenmektedir. İsimlerden birinin Mahkeme-i Temyiz azası Karabet Efendi'nin olduğu ve bu kişinin meslekten ihraç edilmesi gerektiği söylenmektedir. Devamlı adliye kalemlerinin ıslah edilirken görevini layıkıyla getirmeyenlerin bir kısmının işten çıkarılması, bir kısmının da tedricen başka kurumlarda görevlendirilerek bunların yerine ehliyetli kişilerin getirilmesi tavsiye edilmektedir.

Son olarak taşraya gönderilen müfettişlerin yeterli donanıma sahip olmadıkları vurgulandığı layihada bunların yerine Bidayet Mahkemesi Riyasetleri'nde, Mahkeme-i Temyiz Azalığı'nda veya Dersaadet İstinaf Riyaset-i Sanilığı'nda veya azalığında görev yapan kişilerin gönderilmesi gerektiği anlatılmaktadır (BOA, Y. PRK. AZJ, 6/9).

43/195 Nolu Layiha: Yıldız esas evrakı fonuna kayıtlı 43/195 nolu layihanın toplam sayfa sayısını tam olarak bilememekteyiz. Ancak elimizde mevcut bulunan belge 3 sayfadan ibarettir. Özetinde Saffet Paşa'ya gönderildiği belirtilen layihanın tarihinin aynı zamanda II. Abdülhamid'in tahttan indiriliş tarihi 27 Nisan 1909 olduğu görülmektedir. Ancak layihanın elimizdeki bölümünde yer alan tarih 16 Şubat 1881'dir.

Layihanın elimizdeki mevcut sayfalarında mahkemelerle ilgili yapılması gereken şeylerden birinin ticaret mahkemelerinin düzeltilmesi olduğu belirtilmektedir. Farklı kısımlardan oluşan ticaret mahkemelerin birleştirilerek bir mahkeme haline getirilmesi, burada çalışan kişilerin çalışma sistemlerinin ve maaşlarının düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Mevcut durumda çok az iş yükleri olmasına rağmen reis, aza ve katiplerin işe gelmedikleri için işlerin aksadığından şikâyet edilmektedir. İşlerin aksamaması için mahkemelerde sürekli bir heyet ve birkaç tane aza bulundurulmasının işlerin devamlılığı için önemli olduğu ifade edilmektedir. Layihada ayrıca hakim ve memur maaşlarının hakkaniyetli bir şekilde düzenlenmesinin elzem olduğu belirtilmektedir.

İstinaf mahkemelerinin de bölümlerinin birleştirilmesi, sayıları gereksiz şekilde fazla olan mahkemelerin sayılarının azaltılması ve çalışmayanların başka kurumlara aktarılması, çalışan kişilerin maaşlarına iyileştirmenin yapılması layihada değinilen diğer konular arasında yer almaktadır. Son olarak layihada hukuk mahkemelerinin birleştirilerek daha işlevsel hale getirilebileceği yönünde tavsiyelerde bulunmaktadır (BOA, Y. EE, 43/195).

İsimsiz Bir Layiha (BOA, Y. EE, 11/9)

Yıldız esas evrakı fonunda yer alan 9 Mart 1896 tarih ve 11/9 dosya nolu bu layiha 7 sayfadan ibarettir. Layihanın giriş bölümünde yazar mahkemelerin ıslahıyla ilgili bizzat padişahın kendisinden araştırma yapılmasını istediğini, bunun üzerine mahkemelerle ilgili araştırma yaptığını ve bununla ilgili hazırladığı raporunu yine padişahın kendisine sunduğunu ifade etmektedir. Layihada değinilen sorunlar ve bunlara dair çözüm önerileri şöyledir:

Osmanlı ülkesinde adliye teşkilatı ve adalet işlerinin yürütülmesi için çıkan kanunlar yeterlidir. Ancak bu kanunları uygulayacak olan hakim ve memurlar yeterli donanımına sahip değildir. Ayrıca Avrupa'dan alınan bazı kanunların halkın karakterine ve memleketin durumuna uymaması bir takım karışıklık ve suiistimallere neden olmaktadır. Adalet işlerindeki sorunların da asıl kaynağını bu oluşturmaktadır.

Kaza merkezlerinde bulunan ilk derece mahkemelerinin birer başkanı, müdde-i umumi muavini (savcı yardımcısı), müstantık (sorgu hakimi) ile ikişer görevli azadan oluşması mahkemeler kanununda açık olarak belirtildiği halde bu mahkemelere henüz başkan, müdde-i umumi muavini ve müstantık tayin olunmamıştır. Başkanlık vazifesi az miktarda maaşla çalışan ve ceza kanunlarına ve şer'î kanunlara hakim olmayan ve okuma yazmaları bulunmayan zabıta çavuşu veya onbaşılarına havale edilmiştir. Müstantıklar ise köy ahalişi ve çiftçiler arasından seçilerek alınmaktadır. Bu nedenle kazalarda meydana gelen çeşitli suç ve cinayetlerin araştırılması ve kanunların uygulanması zamanında ve layıkıyla yerine getirilememektedir. Bu durumdan genel ve özel hukuk zarar görmektedir. Ayrıca memurlar işlerini layıkıyla yapmadıklarından bu mahkemelerdeki yazışmalar aksamakta, hukuk ve ceza davalarının yargılamaları hakkında yapılamamaktadır. Bu yüzden davalarda gecikmeler ve suiistimler meydana gelmektedir. Bu sorunun çözülmesi için kaza mahkemelerinin ve istinaf görevine yetkisi bulunan liva ve vilayet merkezlerindeki mahkemeler önemi ve konumları itibarıyla üçer sınıfa ayrılarak maaşları ona göre düzenlenmelidir. Başkan, müdde-i umumi ve azalar hâkimlik sıfat ve yeteneğine sahip kişilerden seçilerek görevlendirilmelidir (BOA, Y. EE, 11/9: 1).

Vaktiyle mahkemelere hâkim ve memur yetiştirmek için İstanbul'da bir hukuk mektebi açılmıştır. Başkanlık ve müdde-i umumilik hizmetlerine seçilen ve tayin edilen kişiler, bu mektepten mezun olanlar arasından imtihan yapılarak yeterlilikleri anlaşılanlardan seçilmektedirler. Ancak mahkemeler sınıflara ayrıldıktan sonra maaşların ona göre düzenlenmemesi başkan ve müdde-i umumilerin büyük bir bölümünün uzak şehirleri istemeyip yakın yerlerde daha düşük memuriyetleri tercih etmelerine neden olmuştur. Bu durum ise önemli yerlere donanımlı ve yetenekli hâkimler gönderilememesine sebebiyet vermiştir (BOA, Y. EE, 11/9: 2).

Meclis idare azalığı ile temyiz meclisi azalıklarına vilayet kanununda belirtilen kurallara uygun olarak senede bir defa mahalli halktan aza seçilmektedir. Bu seçimde hukuk kurallarını, kanunları ve devlet düzenini bilen donanımlı kişilerden ziyade nüfuzlu ailelerden olanlar tercih edilmektedir. Ayrıca bu seçimlere her türlü suiistimler karışmaktadır. Mahkemelerin tamamı haksız olarak atanan hâkimler heyeti tarafından idare

edilmektedir. Hâkimler, davaları düzgün bir şekilde görebilecek yeteneğe sahip olmadıklarından davalarda önemli gecikmeler ve suiistimallere neden olmaktadır.

Ayrıca hükme bağlanan davaların kararları bir üst mahkemede bozulmaktadır. İptidaiye mahkemelerinde verilen kararların istinaf ve temyiz suretiyle daha büyük mahkemelerde incelenmesi usulü hakkaniyeti sağlamak için uygulanan bir tedbirdir. Ancak bir davanın kararından önce ya da davanın görülmesi sırasında temyiz olunması, mahkeme tarafından haksız görülenlere istinaf ve temyiz ile yeniden yargılama için ikişer, üçer ay süre verilmesi, kaza bidayet mahkemelerinden verilen kararların liva mahkemeleri veya vilayetlerde istinafı konusunda mahkumların haberli tutulması gibi usul-ü muhakemat-ı hukukiye kanununda geçen bazı kanunlar, davaların tekrar görülüp senelerce uzamasına ve hak sahiplerinin zarar görmesine neden olmaktadır (BOA, Y. EE, 11/9: 2). Osmanlı ülkesinin genişliği ve başkent haricindeki yerlerin uzaklığı sebebiyle dava sahiplerinden temyiz talebinde bulunanların İstanbul'a kadar gelmeleri kabul edilemez bir durumdur. Bu durum davaları süresince masraf yapmaları ve zarara uğramalarına neden olmaktadır. Zorunlu olarak temyiz için tarafların temyiz mahkemelerine gelmelerine gerek yoktur. Ancak buna rağmen temyiz incelemesinin görülmesi için tarafların başkente gelmesi hukuk davalarının senelerce uzamasına neden olmaktadır. Temyiz edilen bir dosyanın bozulması ya da onanması konusunda dayandırılan kanun maddelerinin başka bir davada yalanlanması kesinlikle uygun değildir. Bu durum açık iken mahkeme tarafından bu konuda bazen bir diğerine aykırı kararlar verilmektedir. Bu durum dahi mahkeme düzeni ile kanun düzenine aykırı olduğundan ıslah edilmelidir.

Şüphelilerin müstantıklar tarafından yürütülen tahkikat sırasında şüpheli görüldüklerinde mahkemeye sevk edilmeleri, şüpheli görülmediklerinde davalarının iptaline karar verilmeleri, cinayetle suçlananlar hakkındaki tahkikat evrakının vilayet merkezlerinde üçer azadan oluşan heyet-i ithamiye tarafından araştırarak suçlama yapılması veya yargılamanın sonlandırılması meseleleri usul-i muhakemat-ı cezaiye kanununda belirtilmiştir. Müstantıkların verdikleri kararlar Heyet-i İthamiye tarafından araştırılmaktadır. Ancak Heyet-i İthamiye halk arasından seçilen ve donanımlı olmayan kişilerden oluşmaktadır. Bunların verdikleri men-i muhakeme ve adem-i mesuliyet kararlarının temyiz olunamaması birçok suiistimallere sebebiyet vermekte, bu ise genel ve özel hukukun zarar görmesine neden olmaktadır (BOA, Y. EE, 11/9: 2-3).

Heyet-i İthamiye'nin kaza ve liva merkezlerine uzak olması hapisanelerde birçok kişinin kanuna aykırı olarak uzun süre tutuklu kalmasına neden olmaktadır. Cinayet davalarında verilen hüküm ve kararların genellikle mahkemede o an bulunan azaların oylarıyla verilmesi, bu mahkemelerin verdikleri beraat ve ceza kararlarının temyize tabi olması birçok tutuklunun ve cinayet failinin cezasız kalmasına neden olmakta bu da hukukun zarar görmesini beraberinde getirmektedir (BOA, Y. EE, 11/9: 3).

Heyet-i İthamiye azaları ve yardımcılarının görevleri, suçu araştırarak suç işleyenler hakkında tahkikat ve gerekli soruşturmaları yerine getirmek, müstantık veya mahkemelerden haksız bir karar verilmesi durumunda genel hukuku gözetmek, üyesi oldukları mahkemenin iyi bir şekilde yürütülmesine dikkat etmektir. Ancak bunlar genel hukuku korumayla ilgili görevlerini ihmal ederek hukukun zarar görmesine neden olduklarında bunlara verilecek cezalara dair kanunda herhangi bir madde yer almamaktadır. Bunun için bunların büyük bir bölümü belki de tamamı görevlerini layıkıyla yerine getirmemektedir. Ayrıca kanunda bunların mahkeme düzenini nasıl sağlayacaklarına, görev ve sorumluluklarını nasıl yerine getireceklerine dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca hukuk mahkemeleri kanunnamesinde ve ticaret kanunnamesinde yer alan bazı

maddeler genel hukukun işleyişine uygun değildir. Hatta bu maddeler bazı uygulamalarla çatışmaktadır. Bunlar; 15-20 maddeden ibarettir ve küçük değişikliklerle düzeltilebilir. Ancak her şeyden önce mahkeme ve adliye daireleri hakkında yapılan şikayetler ve itirazlara sebep olan eksik durumların ortadan kaldırılması için gerekli görülen ıslahatlar yapılmalıdır (BOA, Y. EE, 11/9: 3).

Şöyle ki taşra mahkemelerinin düzenine konu olan sebeplerin birincisi şudur: Ceza mahkemelerinde reis, müdde-i umumi ve müstantık olmadığı için gerek bu mahkemelere, gerekse vilayet ve liva mahkemelerine halk arasından seçilerek geçici aza alınmaktadır. Devletin kanunlarına ve hukuka vakıf olmayan esnaf ve çiftçilerin hakimliğe tayini uygun değildir. Ayrıca padişah izni ile görevlendirilmeyen hakimnin verdiği hüküm geçerli olmayacaktır. Kaza merkezlerinde toplam 429 mahkeme bulunmaktadır. Bunların hepsine Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den mezun olan veya diploma almaya hak kazananlardan başkan, aza ve müdde-i umumiler tayin edilmelidir. Bu atamalar devlete birkaç yüz bin lira civarında bir meblağa mal olacaktır. Hazinesinin durumu buna müsaittir. Ancak bu mahkemelere 2.000 civarında hakimın atanması gerekmektedir. Bunların hepsinin mektepli veya sınavla alınacak kişilerden tedarik etmesi mümkün değildir. İleride Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den mezun olanların sayıları çoğaldıkça bu sorun halledilebilir. Şimdilik, bahsi geçen 429 mahkemeden 100 tanesinin birinci sınıf olması nedeniyle bu mahkemelere cinayet davalarını bizzat görmek ve ceza davalarına başkanlık etmek üzere 1.000'er kuruş maaşla birer reis-i sani, 700'er kuruş maaşla birer müdde-i umumi muavini ile yine 700'er kuruş maaşla 2'şer aza tayin edilmelidir. Vilayet ve liva merkezlerinde bulunan mahkemeler genel olarak 3 sınıfa ayrılmalıdır. Bu mahkemelerde görev yapacak kişilerin maaşlarında sınıflarına göre yeniden düzenleme yapılmalıdır (BOA, Y. EE, 11/9: 3).

Bu mahkemelere gerek başkentteki intihab-ı encümen, gerekse mahalli meclis-i idare heyetleri ve adliye komisyonları aracılığıyla halk arasında tanınmış, hukuk ve devlet düzenine vakıf olan Müslüman ve Gayrimüslim müfettişler atanmalıdır. Buralara günlüğü 150'şer kuruş maaşla kadrolu olarak dörder aza seçilmelidir. Bu kişiler de hâkimler gibi padişah idaresiyle atanmalıdır. Bu uygulama adliyeye senelik 33.000 lira civarında bir paraya mal olacaktır (BOA, Y. EE, 11/9: 4). Hâkimler heyetinin bu şekilde ıslahı edilmesi, davaların görülmesi sırasında geçen süreyi kısaltacak ve haksız kararlar verilmesini engelleyecektir.

Bütün kararların istinaf ve temyiz edilmesi usulü kaldırılmalıdır. Kesin hüküm verilen kararların temyiz olunmasına müsaade edilmeli, bu kararları temyiz etmek isteyenlere birer ay süre verilmelidir. Kaza mahkemelerinden verilen kararların istinafi da bağlı oldukları liva mahkemelerine verilmelidir. Bu mahkemelerin tamamının nizamiye mahkemesi olması nedeniyle görev alanı düzenlenmeli, üç daireden oluşan heyeti dört daireye çıkarılmalıdır. Temyiz işleri bu dört daire arasında uygun bir şekilde bölüştürülmelidir. Mahkeme, tarafların tutuklanmasından sarf-ı nazar ederek temyizi istenen kararı iki ay içinde inceleyip kararını mahalli mahkemeye göndermelidir. Bu mahkeme kararını iki ay içinde vermezse veya bir sene zarfında bir kanunu iki farklı şekilde uygulamak gibi kanuna ve umuma karşı çirkin bir harekette bulunursa bu daire feshedilmelidir. Yeniden oluşturulması hakkında da Adliye Nezareti'nden izin alınmalı ve padişah iradesine göre hareket edilmelidir. İptidaiye ve istinafiye mahkemelerinin verdikleri kararların genellikle feshedilmesi bu mahkeme heyetlerinin davanın görülmesi sırasında kötü niyetle hareket ettiklerini akla getirmektedir. Halkın bu yüzden düştüğü kötü duruma karşı tedbirler alınmalıdır. Bir mahkemeden bir sene zarfında verilen kararın % 25'inden fazlası geri dönerse o mahkemenin feshedilerek yeniden oluşturulması usulü benimsenmelidir.

Cinayet davalarında suçlama usulü Avrupa'dan alınmıştır. Avrupa mahkemelerinde bu usulün en büyük şartı bulunan jüridir. Ancak jüri Osmanlı mahkemelerinde bulunmamaktadır. Osmanlı ülkesinde cinayet ile suçlanan şahsın mahkeme huzuruna çıkmadan salıverilmesi hiçbir suretle doğru olmayacağından bu suçlama usulü kaldırılmalıdır. Bunun yerine müstantıklar tarafından şüpheli kabul edilen şahıs bulunduğu liva bidayet mahkemesi ceza dairesine sevk edilerek burada yargılanmalıdır. Müstantık kararlarına yapılan itirazların incelenmesi görevi ise hukuk dairelerine verilmelidir.

Suçlama işlemlerinin sona ermesinden dolayı istinaf mahkemelerinin bu görevi vilayet mahkemelerine devredilecektir. Böylece istinaf mahkemelerinin işleri yalnız istinafa özgü olacaktır (BOA, Y. EE, 11/9: 4). Bu mahkemeler birer daireye indirilmiştir. Geri kalan mahkemeler de birer daireye indirilmelidir. Mahkemenin ikinci başkanının ceza işlerine başkanlık etmesi, birinci başkanının mahkemede bulunmadığı günlerde hukuk işlerine vekâlet etmesi işleri hızlandıracaktır. Hâkimler tarafından verilen beraat ya da adem-i mesuliyet kararlarının müdde-i umumiler tarafından haksız görülmesi durumunda yerel mahkemenin verdiği karar geçici olarak uygulanmak şartıyla temyize tabi tutulmalıdır. Müdde-i umumilerin ihmallerine karşı kanuna eklemeler yapılmalıdır. Mahkeme başkanı Avrupa mahkemelerinde uygulanan usule uygun olarak müdde-i umumilerin hukuk-ı umumiyyeye ve mahkeme düzenine dair yürüttükleri çalışmalar hakkında 6 ayda bir Adliye Nezaretine rapor göndermelidir. Kazalarda da livalardaki gibi icra memurları olmadığı için icra işlemlerinde usulsüzlükler meydana gelmektedir. Bununla ilgili çok sayıda şikâyet yapılmaktadır. İcra görevi için başkanların nezaretinde yazılı sözleşme yapmanın yanı sıra, bu iş için memurlar görevlendirilmelidir (BOA, Y. EE, 11/9: 5).

Taşrada bulunan ticaret mahkemelerinden bazıları işlerinin yoğunluğu nedeniyle geçici olarak lağvedilmelidir. Ticaret mahkemelerinde halka ait davaların görülmesi sırasında konsolosluklardan aza bulundurulmasıyla ilgili önceden beri uygulanan teamülün hukuk mahkemelerine de uygulanması sefaretlerden ısrarla talep edilmektedir. Bu teamülün hukuk mahkemelerine de uygulanması çok zararlı olacaktır. Ticaret mahkemelerinin hazineden tahsisatı bulunmamaktadır. Memurların maaşları, gördükleri dava hasılatından verilmekte olduğundan bu mahkemelerden iadesi gerekenler iade edilmelidir (BOA, Y. EE, 11/9: 5). Bu mahkemelere şimdiye kadar atanan başkanlar ve azalar, Babalı ve Adliye Nezaretinin onayı ile tayin edilmektedir. Ancak yukarıda da arz edildiği gibi padişah iradesi olmaksızın bir hakimin verdiği karar şeriata uygun olmayacağından bundan sonra ticaret mahkemesi başkanlığına ve azalıklarına seçilecek kişiler de padişah iradesi ile atanmalıdır (BOA, Y. EE, 11/9, s. 5).

Başkentteki adliye teşkilatı ile bu mahkemelerde görülen işlerin düzeni taşra mahkemelerine oranla yolunda gitmektedir. Beyoğlu Bidayet Mahkemesi iki hukuk ve bir ceza dairesinden oluşmakta olup bu mahkemenin görev alanında bulunan davaların zamanında görülmesiyle bir dairenin yeterli olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden suçlama işlemlerinin düzgün bir şekilde yerine getirilmesi halinde Dersaadet Heyeti-i İthamiyesi'nde görevli üç aza ile kâtiplerine gerek yoktur. Bu heyetle Beyoğlu Bidayet Mahkemesi'ne bir ceza dairesi daha oluşturulabilir (BOA, Y. EE, 11/9: 5).

Ayrıca nezarete havale müdüriyeti adıyla mevcut olan dairenin vazifesi yalnız şer'îye mahkemelerine ait dilekçeleri ayırmak ve havale etmekten ibarettir. Hâlbuki şer'îye mahkemelerinden çıkan kararların uygulanması için başka bir daire daha mevcut olup bu daire gerekli donanımına sahiptir. Bu işler için iki müdüriyet ve daireye gerek olmadığından havale müdüriyeti lağvedilmelidir. Bu dairenin görevi de İlamat-ı Şer'îye İcra Müdüriyeti'ne ilave edilmelidir (BOA, Y. EE, 11/9, s. 5).

Nizamiye mahkemeleri ve adliye daireleri ne kadar düzenlenirse düzenlensin, hakimler ve memurlar ne kadar mükemmel ve yetenekli olursa olsunlar Adliye Nezareti'ni oluşturan idare heyetinin gerek başkentte gerekse taşrada denetleme yapmaması durumunda adalet işleri düzgün bir şekilde yürümeyecektir (BOA, Y. EE, 11/9: 6).

Adliyenin teşkilat yapısı oluşturulduğu sırada hukuk işleri müdürlüğü, ceza işleri müdürlüğü, memur sicil müdürlüğü ve müdde-i umumilik adıyla çeşitli memuriyetler oluşturulmuştur. Ancak bunlar hem teşkilat yapısı hem de memuriyet görevleri itibarıyla kuruluş amaçlarına uygun şekilde düzenlenmediğinden herhangi bir fayda sağlamamaktadır. Halk, bu konuda da tedbirler alınmasının zorunlu olduğunu düşünmektedir (BOA, Y. EE, 11/9: 6).

Mahkemelerdeki davaların miktar ve işlemlerine dair şehriye cedvelleri oluşturulup davaların işleyişinin takip edilmesi, adliye müfettişleri ve müdde-i umumilerden gelecek layihaların zamanında incelenmesi gerekmektedir. Müfettişler ve müdde-i umumilerin vazifelerini layıkıyla yerine getirip getirmediğine bakılması ve adliye memurları hakkında nezarete gönderilen yazışmalar ve şikayetnameleri dahi inceleyerek olumsuz bir durum olup olmadığının Adliye nezaretine bildirilmesi lazımdır. Nizamiye mahkemelerinin fesh edilen kararlarıyla temyiz mahkemesi tarafından bozulan kararları şehriye cetvellerine bakılarak takip edilmelidir. Yani sözün özü nizamiye mahkemeleri üzerinde bir kontrol mekanizması kurmak amacıyla teftiş komisyonu adıyla Adliye Nezareti'nde özel bir heyet oluşturulmalıdır (BOA, Y. EE, 11/9: 6).

Bu komisyona temyiz mahkemelerinin en yetenekli azalarından biri başkan olarak atanmalı, hukuk işleri ile ceza işleri müdürleri tabi üyelerden olmalıdır. Havale müdürü ile temyiz mahkemesi üyelerinden biri tayin edilerek veya bunlar Beyoğlu mahkemesinde oluşturulacak ikinci ceza dairesi azalığına tayin edilerek heyet-i istinafiye azalarından iki kişi maaşlarıyla temyiz komisyonu azalığına nakledilmelidir. Bu komisyonun yazışmalarını yapmak için nezarete bulunan istatistik kalemi heyeti ile posta müdüriyeti kaleminde bulunan katiplerden ikişer kişi görevlendirilmelidir. Son olarak hukuk ve ticaret kanunlarında gerekli düzenlemelerin yapıldıktan sonra adalet işlerinin görülmesinde dikkat ve itina gösterilirse adalet işleri düzene girecektir (BOA, Y. EE, 11/9: 6).

Sonuç

Tanzimat dönemi, yargı örgütü bakımından çok çeşitlilik göstermiştir. Şeriat, nizamiye, ticaret, cemaat ve konsolosluk mahkemeleri olmak üzere beş çeşit mahkeme hukuk sisteminde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu kadar mahkemenin varlığını devam ettirmesi mahkemeler arasında yetki-görev uyuşmazlıklarına neden olmuş, devletin adalet mekanizması zayıflamıştır. Ancak dönemi açısından bakıldığından önemli sorunlara neden olan bu durum, günümüz açısından değerlendirildiğinde modern yargı sistemine geçişin yolu açılması açısından olumlu bir gelişmedir.

Layihaların hepsinin üslubunun ve ağırlıkla üzerinde durdukları konuların birbirlerinden farklı olduğu tespit ettiğimiz diğer bir durumdur. Layihaların bazıları mahkemelerin ıslahı sırasında yapılan yanlışlıklara değinmişken, bazıları mahkemelerde görev yapan kişilerin liyakatsizlikleri ve yolsuzluklarını konu edinmiştir. Bazı layihalarda da Avrupalı devlet adamlarının mahkemelerin işleyişine müdahale girişimleri üzerinde durulmaktadır. Hepsinin birleştiği ortak nokta ise bu sorunların halledilmemesi durumunda adalet mekanizmasının zarar göreceği ve bunun sonucunda halkın devlete olan güveninin sarsılacağı yönündedir.

Çalışmamızda isimsiz olarak verdiğimiz layihada da adalet mekanizmasındaki bozulmaların sebepleri belirtilmekte ve bunlara çözüm önerileri sunulmaktadır. Layihada adalet işlerindeki sorunun asıl kaynağı olarak Avrupa'dan alınan kanunlardan bazılarının halkın karakterine ve memleketin durumuna uymaması gösterilmektedir. Layihadaki bu önemli tespitten hareketle Avrupalılaşmak adına milletin karakterine uymayan kanunların uygulanmaya çalışılmasının adalet sistemindeki düzelmeyi tesis edemeyeceğini bizlere gösterdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca layihada adalet sisteminin bozulmasındaki temel sorunlardan biri olarak gösterilen kanunları uygulayacak donanımlı hakim ve memurların bulunmaması hususunun da günümüz adalet sisteminde hala tartışılıyor olması bu sorunun yüzlerce yıldır çözümlenemeyen bir mesele olarak kaldığını bizlere göstermektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA, İ. MTZ. GR (İradeler Girid Evrakı)

No: 26/969.

BOA, DH. TMIK. S (Dâhiliye Islahat Evrakı)

No: 8/79.

BOA, Y. EE (Yıldız Esas ve Sadrazam Kamil Paşa Evrakı)

No: 11/9; 43/195; 84/134; 114/73; 132/36;132/40.

BOA, Y. PRK. AZJ (Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller Evrakı)

No: 6/9.

Kitap ve Makaleler

AKYILDIZ Ali (1993), Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, İstanbul.

AYDIN M. Akif (1999), “Osmanlı’da Hukuk”, Osmanlı Devleti Tarihi, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, II, İstanbul, s. 375-429.

BELGESAY Mustafa Reşit (1999), “Tanzimat ve Adliye Teşkilatı”, Tanzimat I, İstanbul, s. 211-220.

BİNGÖL Sedat (1999), “Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu”, Osmanlı, VI, Ankara, s. 533-545.

EKİNCİ Ekrem Buğra (2010), Osmanlı Mahkemeleri, İstanbul.

OKANDAN Recai Galip (1999), “Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri”, Tanzimat I, İstanbul, s. 97-128.

ONAR Sıddık Sami (1985), “İslam Hukuku ve Mecelle”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, III, İstanbul, s. 580-587.

TAHİROĞLU Bülent (1985), “Tanzimat’tan sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, III, İstanbul, s. 588-601.

TANER Tahir (1999), “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, Tanzimat I, İstanbul, s. 221-232.

ÜNAL Mehmet Ali (1999), Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta.

